

ДЫЯКАН ЯЎГЕН УСОШЫН
АРХІМ. СЯРГЕЙ ГАЕК

ЭКЗАРХ АНТОН НЕМАНЦЭВІЧ
– ВЕРНЫ СЬВЕДКА ЕВАНГЕЛЬЛЯ
КОЛЬКІ СЛОЎ ПРА ЯГОНАЕ ДУХОЎНАЕ СЛУЖЭНЬНЕ

6 студзеня 1943 г. ў шпіталі менскае турмы СД памёр Экзарх Беларускай Грэка-Каталіцкай Царквы (БГКЦ) айцец Антон Неманцэвіч (SJ)¹. Ён належаў да выдатных беларускіх царкоўных дзеячоў XX-га стагоддзя, якія стараліся наладзіць братэрскія адносіны з праваслаўнымі. Значная частка ягонага жыцця была звязаная з дзейнасцю Ўсходняе Місіі Езуітаў у Альбярціне, якая чакае яшчэ поўнага, інтэр-дысцыплінарнага дасьледваньня вучоных, што шырока і непрадузята паказала б яе шматбаковы характар і ролю ў будаваньні прэ-экуменізму ў міжваенны час². Такое больш поўнае дасьледваньне паказала б постаць айца Антона Неманцэвіча як тэолага і душпастыра, які цяплява і нястомна

Дыякан Яўген Усошын – выпускнік Гістарычнага факультэта Беларускага Дзяржаўнага Універсітэта (Менск), магістр багаслоўя (гісторыя Царквы), аспірант Рэспубліканскага Інстытута Вышэйшай Школы (Менск), навуковы дасьледчык пры Сакратарыяце Апостальскага Візітатара БГКЦ; адрас: jusoszyn@tut.by

Архім. Сяргей Гаек [Jan Sergiusz Gajek] – доктар усходніх царкоўных навук (SEOD) Папскага Інстытута Ўсходніх Студыяў (PIO), старшы выкладчык Інстытута Славянскай Філалогіі Люблінскага Каталіцкага Універсітэта, Апостальскі Візітатар БГКЦ, супрацоўнік Багаслоўскай студыйнай групы «Тураў»; адрас: turau@biz.by

¹ *Переписка с окружными комиссариатами и служителями религиозного культа об идеологическом воспитании населения и по вопросам церкви*. Національний Архив Рэспублікі Беларусь, ф. 370, оп. 1, д. 2, л. 5.

² Пар. зьмешчаны ў гэтым нумары «Roczniki Teologiczne» артыкул слонімска-менскага дасьледчыка Сяргея Ёрша: S. J o r s z. *Historyczne znaczenie Misji Wschodniej jezuitów w Albertynie*. Агульная панарама дзейнасьці Місіі зьмешчаная ў артыкуле: S. Stępień. *Nowa unia kościelna. Obrządek bizantyjsko-słowiański*. Y: Polska-Ukraina. 1000 lat sąsiedztwa. T. 2. Przemysł: Południowo-Wschodni Instytut Naukowy w Przemyslu 1994 s. 141-193.

стараўся будаваць братэрскія адносіны з праваслаўнымі ў духу «пако-рлівасьці і рэсьпекту для праваслаўнай Царквы», пра што ў той час «марыў» ягоны сабрат айцец Філіп дэ Рэжыс (SJ)³, які добра ведаў Аль-бярцінскую місію.

Гэты кароткі навуковы камунікат пра беларускага Экзарха аўтары маюць намер зьмясьціць упершыню на старонках навуковага часопісу «Roczniki Teologiczne», які выдаецца Экуменічным Інстытутам Люблінскага Каталіцкага Універсітэту (ЛКУ), паколькі гэты Універсітэт быў месцам, дзе ў 1928/29 гадах малады доктар усходняга багаслоўя айцец Антон Неманцэвіч пачынаў сваю выкладчыцкую працу⁴.

I. МУЧАНІЦКІ ПОДЗЬВІГ

Да нядаўняга часу ў беларускай і польскай гістарыяграфіі існавала некалькі розных версіяў адносна прычыны, даты і месца сьмерці Экзарха Неманцэвіча. 24 жніўня 2004 г. навуковы рэферэнт Сакратарыяту Апостальскага Візітатара БГКЦ менскі гісторык Яўген Усошын адшукаў у Нацыянальным архіве Рэспублікі Беларусь новы каштоўны дакумент пра дату сьмерці і пахаваньня Экзарха Антона Неманцэвіча⁵. Пры пошуку дакументу вельмі дапамагла кніга гродзенскага дасьледчыка Э. С. Ярмусіка *Католический костел на Беларуси в годы второй мировой войны* (Гродно 2002).

Адшуканы дакумент пра сьмерць і паховіны Экзарха А. Неманцэвіча трапіў у фонд 370 дакументаў Генеральнага камісарыяту Беларусі, у архіўную справу *Перапіска з акружнымі камісарыятамі і служыцелямі рэлігійнага культу пра ідэалагічнае выхаваньне мясцовага насельніцтва і на пытаньнях царквы* (ф. 370, воп. 1, спр. 2, арк. 5). Дакумент выглядае наступным чынам: на ім прысутнічае рэгістрацыйны штамп канцылярыі Генеральнага камісарыяту з пазначанай на ім датай – 21 студзеня

³ Глядзі: V. P o g g i. *Le travail futur, d'après Philippe de Régis S.J. (1897-1955)*. «Orientalia Christiana Periodica» 1992 vol. 58 nr 1 стар. 5-21 (*passim*) ды C. S i m o n. *Russicum*. Vol. 2: *The First Years: 1929-1939*. Roma 2002 (*passim*).

⁴ L. G ó r k a. *Geneza Sekcji Teologii Porównawczej i Ekumenicznej KUL. Szkic historyczny*. У: L. G ó r k a, S. J. K o z a (red.). *W służbie jedności chrześcijan. Instytut Ekumeniczny KUL 1983-2000*. Lublin 2002 стар. 27 [25-31].

⁵ [Я. У с о ш ы н]. *Новы дакумент пра лёс Экзарха Антона Неманцэвіча*. «Царква» 2004 № 3 стар. 3, 15.

1943 г. Дакумент падпісаны оберштурмбанфюрэрам СС без расшыфроўкі яго прозьвішча. Можна думаць, што подпіс на дакумэнце належыць Эдуадру Штраўху, бо менавіта ён быў камандзірам паліцыі бясьпекі і СД у Менску ў гэты час. У згаданым дакуменце сьцьвярджаецца: «З меркаваньняў паліцыі бясьпекі Неманцэвіч мусіў быць пераведзены са Слоніма ў Мінск. 30.11.1942 г. ён захварэў на сыпны тыф. [...] Зважаючы на значэньне ягонай асобы, ён быў дастаўлены ў штабкватэру паліцыі бясьпекі і СД Беларусі. Тут ён памер 6.01.1943 г. ад сардэчна-сасудыстай недастатковасьці, якая наступіла пасля сыпнога тыфу»⁶. Але айцец Антон хварэў на тыф яшчэ ў дзяцінстве і меў імунітэт на яго, таму можна згадзіцца з айцем Львом Гарошкам, які лічыць, што нямецкія нацысты проста спрабавалі схаваць такім чынам забойства (сярод тартураў) айца Антона як выдатнага душпастыра і высокага царкоўнага ярарха. У любым выпадку можна гаварыць пра ягонае мучаніцтва *ex aerumnis carceris* (вычарпаньне ў варунках турмы).

II. ПАКЛІКАНЬНЕ

Мучаніцкі подзьвіг беларускага Экзарха Антона Неманцэвіча быў вянцом і плёнам ягонай дзейснай веры ды руплівага пастырскага служэньня. Нарадзіўся ён далёка ад сваей радзімы – у сталіцы Расейскае Імпэрыі Санкт-Пецярбургу 8 лютага 1893 г.⁷ Ягонья бацькі, Вікторыя і Ян, прыехалі туды з ваколіцаў Саколкі. Бацькі выхавалі яго добрым і ахвярным каталіком. Скончыўшы вядомую ў Пецярбурзе прыватную каталіцкую гімназію сьв. Кацярыны, малады юнак выбраў нялёгкую сьвятарскую дарогу. Пасьля заканчэньня ў 1915 г. каталіцкай сямінарыі ён адразу паступіў у мітрапалітальную Духоўную Акадэмію, якая ў той час існавала ў Пецярбургу.

У тым самым годзе ён становіцца сябрам беларускага кола ў гэтай акадэміі. Большасьць чальцоў гэтага знакамитага кола сталася пазьней

---

⁶ У цытаваным дакуменце чытаем: «Niemancewicz mußte aus sicherheitspolizeilichen Gründen von Slonim nach Minsk überführt werden. Am 30.11.42 erkrankte er an Fleckfieber. [...] wegen der Bedeutung seiner Person wurde er in das Revier des Kommandeurs der Sicherheitspolizei und des SD Weißruthenien gebracht. Hier verstarb er am 6.1.43 an Herz- und Kreislaufschwächeim-Anschluß an Fleckfiebererkrankung».

⁷ Пап. J. Garbiński, J. Turonek. *Białoruski ruch chrześcijański XX wieku. Słownik biograficzno-bibliograficzny*. Warszawa 2003 s. 276.

шчырымі рупліўцамі магутнага руху беларускага каталіцкага адраджэньня пачатку ХХ стагодзьдзя. А ў 1915 г. ў Акадэміі іх было дванаццаць, якія паглыблялі веды пра сваю Бацькаўшчыну і распаўсюджвалі іх сярод іншых. На адным з паседжаньняў гэтага клюба айцец Антон Неманцэвіч зрабіў даклад пра Берасьцейскую Унію, да якой ужо тады меў вялікі інтарэс⁸. Акрамя таго, ён, цягам свайго побыту ў Пецяярбургу, пашырае ідэю еднасьці Цэркваў сярод мясцовых праваслаўных. Гэтую руплівасьць айца Неманцэвіча заўважыў і Экзарх расійскіх грэка-католікаў айцец Леанід Фёдараў (1879-1935). У сваім лісьце да мітрапаліта Андрэя Шаптыцкага ён пісаў, што сярод беларускіх сьвятароў-лаціннікаў ёсьць шмат шчырых прыхільнікаў Уніі, якія дзеля гэтага нават гатовыя прыняць усходні абрад. Спаміж некалькіх пералічаных прозьвішчаў расейскі экзарх згадвае і айца Антона⁹.

Але папрацаваць на карысьць Богу і еднасьці Цэркваў на Бацькаўшчыне сьвятару давялося толькі ў 1929 г., амаль праз дзесяць год пасля напісаньня згаданага ліста. Перад гэтым айцец Антон пасьпеў двойчы (у 1919 і 1921)¹⁰ пабываць у савецкім астрозе за «занадта актыўную рэлігійную дзейнасьць». Быў ён сярод вязьняў, якімі абмянялася бальшавіцкая Расія з Польшчай, а пасля накіраваньню мітрапаліта Эдварда Ропы (1851-1939) выехаў на вучобу ў Рым ў Папскі Усходні Інстытут і вярнуўся ў Польшчу доктарам усходніх царкоўных навук, абараніўшы дысэртацыю, прысьвечаную выхаваньню моладзі ў бальшавіцкай Расеі.

Увосень 1929-га, пасля года выкладчыцкай працы ў Любліне ў Каталіцкім Унівэрсітэце і Місійным Інстытуце, айцец Антон вярнуўся на сваю Айчыну ў прыгарад Слоніма, Альбярцін, дзе паступіў у навіцыят айцоў езуітаў усходняга абраду. Будучы ўжо трыццацішасьцігадовым сьвятаром, з дастаткова багатым досьведам, два гады ён прабыў разам з маладымі калегамі ў навіцыяце, дзе вучыўся ў пакоры манаскаму жыцьцю і езуіцкай духоўнасьці.

⁸ Ю. Туронак. *Падрэзаныя крылы*. «Наша Вера» 2003 № 2 стар. 33.

⁹ В. фон Бурман. *Леонид Фёдоров. Жизнь и деятельность*, <http://www.krotov.info/history/20/tarabuk/burman04.html> (22.05.2005).

¹⁰ Пар. G. Karolewicz. *Nauczyciele akademicki Katolickiego Uniwersytetu Lubelskiego w okresie międzywojennym*. Т. II. Lublin 1994 стар. 153.

III. ДА ЗЛУЧЭННЯ

Словы *Да Злучэння* можна лічыць своеасаблівым дэвізам айца Антона Неманцэвіча. Менавіта гэтыя два словы беларускі сьвятар зрабіў назовам рэдагаванага ім рэлігійнага часопіса, які ён пачаў выпускаць з 1932 г. ў Альбярціне. Ён быў сапраўдным рыцарам прымірэння і аб'яднаньня Цэркваў, людзей, беларускага народу. Яму балела раз'яднанасьць Царквы Хрыстовае, а разам з царкоўнай і раз'яднанасьць народная. Гэтыя дзьве драмы, і царкоўны, і нацыянальны падзел, айцец Антон глыбока перажываў і заклікаў ад імя рэдакцыі заснаванага ім часопіса: «да злучэння [...] ўсіх Беларусаў, сыноў, дачок аднае нашае Бацькаўшчыны, разбітых на часткі ў найбольш чуткім мейсцы свае душы, у сазнаньні свае рэлігійнае прыналежнасьці»¹¹. Айцец Антон ўважаў, што аднасьць грамадзкая наступіць у беларусаў, калі яны будуць адзінымі рэлігійна.

Але ён не імкнуўся прывесьці кагосьці да гэтае жаданае аднасьці праз фізічнае ці маральнае насільле, бо глыбока паважаў годнасьць чалавека, а значыць, свабоду ягонай волі, права выбару, вернасьць уласнаму сумленьню. Падставаю для аднасьці хрысьціянаў была для яго толькі супольная любоў¹².

Гэта не былі словы, пушчаныя на ўзьвей вецер. У штодзённых адносінах айцец Антон ажыцьцяўляў гэтыя свае прынцыпы. Падцьвердзіць гэта можна хаця б тым фактам, што на пачатку вайны ён дапамагаў сьвятару праваслаўнага прыхода ў суседняй да Альбярціна вёсцы Чаплялёва адпраўляць пахавальныя абрады ў тых мясцінах, куды не меў змогі даехаць той сьвятар. Не пакідаў ён і людзей, закінутых у цяжкія акалічнасьці жыцьця. Падчас першых месяцаў нямецкай акупацыі ён наведваў лягеры ваеннапалонных савецкіх салдатаў у ваколіцах Слоніма, нават тады, калі там лютавала эпідэмія тыфу, а ягоны таварыш айцец Ян Гермацюк, у гэтых візітах заразіўшыся, памёр.

¹¹ *Ад рэдакцыі.* «Да Злучэння» 1932 № 1 стар. 2. Рэдакцыйны зварот першага нумару часопіса верагодна быў напісаны самім айцом Антоніем, пра што сьведчаць асаблівасьці пісьма і стылю.

¹² *Ад рэдакцыі.* «Да Злучэння» 1932 № 1 стар. 2.

Іншым, недасьледваным аспектам духоўнага служэньня Альбярцінскай Місіі Езуітаў, у тым ліку і айца Антона Неманцэвіча, ёсьць дапамога, якую Місія несла перасьледаваным яўрэям¹³.

IV. «СЛУЖЫЦЬ БОГУ, А НЕ ІМ ПАСЛУГОЎВАЦА»

Крытыкі унійнае акцыі абвінавачвалі яе то ў апалячваньні беларускага народу праз лацінізацыю (як некаторыя непрыяцелі нэа-уніі з праваслаўнага асяродзьдзя), то ў русіфікацыі беларускага народу (як некаторыя абаронцы польскасьці «крэсаў усходніх»). Адказам ім было сьцьвярджэньне айца Антона Неманцэвіча, што дзеля дасягненьня адной-адзінай іх мэты – злучэньня ў адно ўсіх хрысьціянаў – сьвятары «ўсходне-славянскага абраду выяўляюць сваю гатоўнасьць служыць толькі Богу і дзеля Бога»¹⁴.

Айцец Антон зусім цураўся палітыкі. Ня знойдзем ніводнага ягонага выказваньня, якое можна было б трактаваць як палітычнае. У міжваенны час у Заходняй Беларусі шмат беларускіх сьвятароў актыўна ўдзельнічалі ў палітычнай дзейнасьці. Нават пасья афіцыйнай забароны каталіцкім сьвятарам удзельнічаць у палітыцы, некаторыя з іх падтрымлівалі актыўныя кантакты з беларускімі палітычнымі дзеячамі. Айцец Антон не ангажаваўся ні ў якія палітычныя групы¹⁵.

Ад справы свайго жыцьця – еднасьці Цэркваў – ён чакаў толькі добрых пладоў менавіта таго, што «цяперашняя Унія не мае на мэце якіх-

¹³ Інфармацыю пра слонімска-альбярцінскіх езуітаў і іхнюю дапамогу яўрэям глядзі на сайце <http://www.jezuici.pl/beatyfikacja/index1.htm>: «ks. Sztark Adam [SJ], ur. 30.07.1907, wyśw. 24.06.1936, zm. 28.12.1942 w Słonimiu. Misjonarz ludowy w Pińsku, w październiku 1939 mianowany administratorem w Żyrowicach oraz kapelanem szpitalnym w Słonimiu. Gdy w czerwcu 1942 nastąpiło likwidowanie getta z narażeniem życia ratował Żydów. Aresztowany przez gestapo 18.12.1942, rozstrzelany razem z [slonimskimi] niepokalankami bł. Martą Wołowską oraz bł. Ewą Noiszewską. Uchonorowany przez Yad Waszem medalem „Sprawiedliwego wśród Narodów”».

¹⁴ З л у ч э н е ц. *Наш адказ*. «Да Злучэньня» 1932 № 3 стар. 14.

¹⁵ Таму цяжка прыняць гіпотэзы артыкула: С. Г о р б і к, С. Ё р ш. *Львоўская місія «Язафата»*. «Наша Ніва» (ад 26.09.2006). Інтэрнэцкае выданьне: <http://www.nn.by/index.php?c=ar&i=4042>, у якім уся доказная база *грунтуецца* на таямнічым дакуменце, знойдзеным у архіве неназванага беларускага эмігранта. Узьнікае пытаньне: калі аўтары пералічваюць усіх, у каго на руках пабываў дакумент, чаму не згадаць і апошняга ўладальніка? Гэта неабходная цаглінка ў вызначэньні аўтэнтчнасьці дакументу. Пазбаўленьне ананімнасьці яшчэ больш важнае, бо дакумент той – рукапісная копія! Хто яе зрабіў? Хто знайшоў дакумент – на жаль, не паведамляецца.

сьці карысьцяў палітычных, а толькі рэлігійныя – аб’яднаньне хрысьціян»¹⁶. Гэтае сьцьверджаньне вынікала са словаў, якія можна лічыць жыцьцёвым прынцыпам А. Неманцэвіча: «Наш абавязак адносна Бога – Яму служыць, а не Ём паслугоўвацца»¹⁷.

Нават калі ён у сваім часопісе закранаў палітычную тэму, то ацэньваў яе з пункту погляду рэлігійнага і маральнага. Напрыклад, калі ён пісаў артыкулы пра *бязбожны камунізм*, то ганіў менавіта спробы зладзіць грамадзкае жыцьцё бяз Бога, зьнішчэньне Царквы Хрыстовай і масавае праліцьцё крыві бальшавікамі¹⁸. З другога боку, наследуючы папу Пія XI, таксама ня мог не лічыць нацызм «неакелзаным расавым вар’яцтвам»¹⁹.

Чужой для айца Антона была таксама нацыянальная абмежаванасьць. У першай палове дваццатых гадоў XX стагоддзя ён у маскоўскім касьцёле сьвятых Пятра і Паўла служыў польскай моладзі, якая ў тых часах гуртавалася каля гэтага вогнішча рэлігійнасьці і за гэта быў арыштаваны бальшавікамі. У другой палове трыццатых гадоў ён выязджаў для працы на ўкраінскія парафіі на Валыні.

Найбольш блізкай, аднак, была для яго праца для беларусаў і па-беларуску. Акрамя беларускамоўнага часопіса «Да Злучэньня», які 1936 г. быў забаронены польскімі ўладамі, айцец Антон закладаў рэлігійныя гурткі для дзетак-беларусаў, праца ў якіх праходзіла па-беларуску. Ужо як Экзарх (на пасаду экзарха для беларускіх грэка-католікаў ён быў прызначаны мітрапалітам Андрэям Шаптыцкім 17 верасьня 1940 г.)²⁰ зазнаваў «Апостальства малітвы за Беларусь».

¹⁶ А. Антоні. *Думкі аб Уніі*. «Да Злучэньня» 1932 № 6 стар. 11

¹⁷ Злучэнец. *Наш адказ*. «Да Злучэньня» 1932 № 3 стар. 14

¹⁸ Пар. Z ł u č e n i e s. *My nia pomstujem, a papraǔajem*. «Złučehńie» 1938 nr 1 s. 14-16:

¹⁹ Тамсама пар. *Антыхрысьціянскі рух у Нямеччыне*. «Да Злучэньня» 1932 № 8-9.

²⁰ Дакументы захаваныя ў Львоўскім архіве, гэта значыць перапіска паміж афіцыйнымі ватыканскімі ўстановамі і экзархамі, а таксама, мітрапалітам Андрэям Шаптыцкім гавораць пра паўстанне 4 экзархатаў у 1939 г. Айцец Антон Неманцэвіч быў прызначаны на пасаду ў 1940 годзе ўвосень, якраз перад першым саборам экзархаў, 17 верасьня. А сабор быў 18-19 верасьня 1940 г. Менавіта таму ў дакументах сабораў ёсць толькі два даклады Экзарха Антона Неманцэвіча: на II-гім 13-16 чэрвеня 1941 г. і на III-цім саборы 9-15 чэрвеня 1942 г. Да 17 верасьня 1940 г. абавязкі экзарха для Беларусі выконваў Уладыка Мікалай Чарнецкі гл: Док. № 143: *Лист УГК Экзархів до секретаря Східної конгрегації Євгена Тіссерана про рішення розпочати унійну працю на території Радянського Союзу*. У: *Митрополит Андрей Шептицький. Церква і церковна єдність. Документи і матеріали. 1899-1944*. Т. І. Львів 1995 стар. 357.

Глыбокі аналіз народнага быту спарадзіў у айца Антона наступную горкую выснову: «Найбольшы наш вораг, браты Беларусы, мусім сказаць праўду, гэта адсутнасць сьведамасьці народнай у саміх Беларусаў»²¹. Блытаньне рэлігіі з нацыянальнасьцю востра атакавалася на старонках «Да Злучэньня»: «Хай жа Беларусь ведае, што няма ні польскай, ні рускай веры. Хай не мяшае народнасьці з рэлігіяй. Ці Беларусь праваслаўны, ці каталік, ён заўсёды Беларусь»²². Гэтыя словы паказваюць, што айцец Антон стараўся быць душпастырам і сьведкам Евангелья для ўсіх сваіх суайчыньнікаў, незалежна ад веравызнаньня.

V. «ЦАРКВА – НАШ ВОРАГ»

Асаблівае сьведчаньне вернасьці Евангелью прыйшло Экарху Антону скласьці падчас нямецкае акупацыі Беларусі. Ён актыўна працаваў тады як пастыр, пашыраючы навучаньне пра свой ідэал – зьяднаную Царкву. Айцец Леў Гарошка ў сваіх успамінах сведчыць, што айца Неманцэвіча неаднаразова папярэджвалі, каб быў ён больш абачлівы, бо ягонае актыўнасьць не падабаецца нямецкім акупацыйным уладам²³.

Ускосным доказам таго, што арышт «Экарха грэка-уніяцкай Царквы у Беларусі» (*Exarch der griechisch-unierten Kirche in Weißruthenien*) у жніўні 1942 г. быў спрычынены ягонаю дзейнасьцю, як каталіцкага пастыра, зьяўляюцца словы шэфа менскага СД Эдварда Штраўха, якія ён сказаў 10 красавіка 1943 г., выгалашваючы даклад на нарадзе гэбітскамісараў і начальнікаў аддзелаў генеральнага камісарыяту акупацыйнай акругі Беларусь:

Без сумніву – Царква гэта наш вораг. Натуральна, Царква хоча папоўніць тут свае страты, якія яна зазнала ў Эўропе, а асабліва ў Райху. Яна мела намер гэта зрабіць праз пранікненьне да праваслаўнае Царквы, акольным шляхам праз Уніяцкую Царкву [...]. Умовы для яе былі спрыяльныя, і Рыма-каталіцкая Царква прыйшла сюды з вялікай колькасьцю прапаведнікаў і не сустрэла вялікіх цяжкасьцяў [...]. Таму аднадушна мы вырашылі спыніць тут гэтую

²¹ Злучэнец. *Наш адказ*. «Да Злучэньня» 1932 № 11 стар. 13-15.

²² *Ад рэдакцыі*. «Да Злучэньня» 1932 № 1 стар. 3.

²³ Пар. Л. Гарошка. *Айцец Антон Неманцэвіч*. «Божым шляхам» 1964 № 8 (паводле: Ю. Гарбінскі. *Беларускія рэлігійныя дзеячы XX стагоддзя. Жыццяпісы, мартыралогі, успаміны*. Мінск–Мюнхен 1999 стар. 346-347).

Рыма-каталіцкую Царкву [...]. Паколькі большасць духавенства прыняло бок палякаў, мне удалося іх злавіць і скончыць з імі²⁴.

Добра бачна, што для нямецкіх нацысцкіх акупантаў Беларусі душ-пастырская руплівасць каталіцкіх сьвятароў абодвух абрадаў, а можа нават у асаблівы спосаб сьвятароў грэка-каталіцкіх (грэка-уніяцкіх), зьяўлялася небяспечнай. Таму лічылі яны Царкву сваім ворагам. Пакорлівы і руплівы сьведка Евангельля Экзарх Антон Неманцэвіч стаў «пагрозай» для магутнай, антычалавечай нацысцкай сыстэмы.

*

Айцец Антон Неманцэвіч, Экзарх Беларускай Грэка-Каталіцкай Царквы ва ўсім сваім жыцці і служэньні стараўся быць пастырам і сьведкам Евангельля для ўсіх сваіх суайчыннікаў, бяз розніцы веравызнаньня ці палітычных поглядаў. Ягоным вялікім ідэалам была зьяднаная Царква. Як тэолаг і душпастыр цярапліва і нястомна стараўся ён будаваць братэрскія адносіны з праваслаўнымі ў духу «пакорлівасьці і рэсьпекту для праваслаўнай Царквы». Замучаны ў менскай турме СД быў пахаваны 9.01.1943 г. на нямецкіх могілках у Менску сьвятаром мясцовай праваслаўнай Царквы.

БІБЛІАГРАФІЯ

АРХІВАЛЬНЫЯ ДАКУМЕНТЫ:

Док. № 143: Лист УГК Екзархаваньня да сакратаря Східнай конгрэгацыі Сьвгена Тіссэрана про рішэньня распачаці унійну працу на тэрыторыі Радянскага Союзу. У: Митрополит Андрей Шептицкий. Церква і церковна едність. Документи і матэрыялы. 1899-1944. Том I. Львів 1995 стар. 357.

Переписка с окружным комиссариатами и служителями религиозного культа об идеологическом воспитании населения и по вопросам церкви. Национальный Архив Республики Беларусь, ф. 370, оп. 1, д. 2, л. 5.

АРТЫКУЛЫ А. НЕМАНЦЭВІЧА:

Ад рэдакцыі. «Да Злучэньня» 1932 № 1 стар. 2-3.

Антыхрысьціянскі рух у Нямецчыне. «Да Злучэньня» 1932 № 8-9.

²⁴ Э. Ярмусік. *Католіцкі касьцёл на Беларусі ў гады другой сьветавой вайны*. Гродно 2002 стар. 227-228.

- Антоні А.: Думкі аб Уніі. «Да Злучэння» 1932 № 6 стар. 11-12.
Злучэнец: Наш адказ. «Да Злучэння» 1932 № 3 стар. 13-15
Złuczeniec: My nia pomstujem, a papraūlajem. «Złuczenie» 1938 nr 1.

АПРАЦАВАНЬНІ:

- Гарбінскі Ю.: Беларускія рэлігійныя дзеячы XX стагоддзя. Жыццяпісы, мартыралогі, успаміны. Мінск–Мюнхен: Нацыянальны навукова-асветны цэнтр імя Ф. Скарыны 1999.
Garbiński J., Turonek J.: Białoruski ruch chrześcijański XX wieku. Słownik biograficzno-bibliograficzny. Warszawa: Polska Akademia Nauk, Instytut Slawistyki 2003.
Гарошка Л.: Айцец Антон Неманцэвіч. «Божым шляхам» 1964 № 8.
Górka L.: Geneza Sekcji Teologii Porównawczej i Ekumenicznej KUL. Szkic historyczny. У: L. Górka, S. J. Kozła. W służbie jedności chrześcijan. Instytut Ekumeniczny KUL 1983-2000. Lublin: Wydawnictwo KUL 2002 s. 25-31.
Jorsz S.: Historyczne znaczenie Misji Wschodniej Jezuitów w Albertynie. [Zob. w bieżącym numerze RT KUL].
Karolewicz G.: Nauczyciele akademicki Katolickiego Uniwersytetu Lubelskiego w okresie międzywojennym. Т. II. Lublin: RW KUL 1994.
Митрополит Андрей Шептицький. Церква і церковна єдність. Документи і матеріали. 1899-1944. Том I. Львів 1995.
Poggi V.: Le travail futur, d'après Philippe de Régis S.J. (1897-1955). «Orientalia Christiana Periodica» 1992 vol. 58 nr 1 p. 5-21 (passim).
Simon C.: Russicum. Vol. 2: The First Years: 1929-1939. Roma: Opere Religiose Russe 2002.
Stępień S.: Nowa unia kościelna. Obrządek bizantyńsko-słowiański. У: Polska-Ukraina. 1000 lat sąsiedztwa. Т. 2. Przemysł: Południowo-Wschodni Instytut Naukowy w Przemyślu 1994 s. 141-193.
Туронак Ю.: Падрэзаныя крылы. «Наша Вера» 2003 № 2, стар. 30-35.
[Усошын Я.]: Новы дакумент пра лёс Экзарха Антона Неманцэвіча. «Царква» 2004 № 3 стар. 3, 15.
Ярмусік Э.: Католический костёл на Беларуси в годы второй мировой войны. Гродно 2002.

ІНТЭРНЭТВЫДААНЬНІ:

- Бурман В. фон: Леонид Фёдоров. Жизнь и деятельность. <http://www.krotov.info/history/20/tarabuk/burman04.html> (22. 05. 2005).
Горбік С., Ёрш С.: Львоўская місія «Язафата». «Наша Ніва» (ад 26.09.2006). Інтэрнэцкае выданьне: <http://www.nn.by/index.php?c=ar&i=4042>
<http://www.jezuici.pl/beatyfikacja/index1.htm> (ks. Adam Sztark)

EGZARCHA ANTONI NIEMANCEWICZ – WIERNY ŚWIADEK EWANGELII
KILKA SŁÓW O JEGO DUCHOWNYM POSŁUGIWANIU

Streszczenie

Autorzy przedstawiają duchową sylwetkę o. Antona (Antoniego) Niemancewicza SJ, egzarchy Białoruskiego Kościoła Greckokatolickiego (UHKC). Po raz pierwszy w literaturze polskiej podana jest data i miejsce śmierci o. Antona (Mińsk, 6.01.1943), które ustalone zostały na podstawie dokumentów odnalezionych przez J. Usoszyna w Archiwum Narodowym Republiki Białorusi. Artykuł wskazuje na męczeński charakter śmierci egzarchy.

Jednocześnie autorzy analizują poszczególne etapy życia i działalności pastoralnej o. Antona, w tym jego związek z KUL, gdzie był on wykładowcą w roku akademickim 1928/29. Całe jego życie upływało pod znamiennym hasłem: „Służyć Bogu, a nie posługiwać się nim” (IV). Egzarcha był szczególnie zaangażowany w sprawę pojednania chrześcijan na terenie Białorusi (III), gdzie jego działalność wydawnicza i pastoralna była związana z budzeniem świadomości narodowej wiernych i kształtowaniem w nich ducha katolickiego uniwersalizmu.

W czasie okupacji niemieckiej na Białorusi egzarcha padł ofiarą prześladowań ze strony nazistów, którzy w działalności Kościoła katolickiego (obu obrządków) widzieli swego wroga (V. „Kościół – nasz wróg”).

Streścił ks. Stanisław Józef Koza

Ключавыя словы: Антон Неманцэвіч (1893-1943), Царква у Беларусі, неа-унія, прэ-экуменізм, Беларускі грэка-каталіцкі экзархат.

Słowa kluczowe: Antoni Niemancewicz (1893-1943), Kościół (Cerkiew) na Białorusi, neo-unia, pre-ekumenizm, Białoruski Greckokatolicki Egzarchat.

Key words: Anton Nemantsevich (1893-1943), Church in Belarus, neo-unia, pre-ecumenism, Belarusan Greek Catholic Exarchate.